

Pojetí neurčenosti v současné debatě o svobodě vůle¹

Tomáš Edl —

Teologická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

tomas.edl@gmail.com

Abstrakt:

V článku představuji význam a variabilitu pojmu neurčenosti nebo též indeterminismu v současné debatě o svobodě vůle. Zkoumám různá pojetí neurčenosti, jejichž prostřednictvím se libertariáni snaží uchopit možnost svobodného jednání a morální odpovědnosti. Považuji tato řešení, jež v recentní stati představuji, za slibná a postačující k ospravedlnění přetrvávajících libertariánských intuicí. Pokud jde o přísné inkompatibilistickou tezi hájící principiální neužitečnosti indeterminismu při získávání morální odpovědnosti, tuto odmítám a formuluji proti ní námitku z výběravosti. V této námitce konfrontuji přísné inkompatibilisty s vnitřní nekonzistencí jejich pozice, jež se projevuje v jejich přístupu k indeterminismu.

Klíčová slova: svoboda vůle, morální odpovědnost, seburčení, indeterminismus, libertarianismus, přísný inkompatibilismus

V běžném předkritickém přesvědčení o svobodě vůle (free will, FW) a konečné odpovědnosti (ultimate responsibility, UR) jedince za jeho počínání předpokládáme, že jednajícím mohl v dané situaci volit jinak, než volil. Předpokládáme, že měl skutečně na výběr z více možností, z nichž mohl v daném okamžiku kteroukoliv skutečně zvolit. Třebaže byla a je některými teoretiky (obvykle kompatibilisty) důležitost dostupnosti volby z více dostupných alternativ zpochybňována, jedná se o jednu ze základních podmínek, jež umožňují libertariánsky svobodné jednání, které budeme blíže specifikovat níže. Dostupnost více alternativ v jednom okamžiku nezbytně vyžaduje nějakou otevřenost reality, což je označováno technickým termínem indeterminismus neboli neurčenost. Co by takovou neurčeností mohlo být, jak ji uchopují

1 Vznik této studie byl podpořen z projektu 030/2018/H Grantové agentury Jihočeské univerzity.

jednotlivé současné libertariánské myšlenkové proudy a jestli vůbec může být pro svobodné jednání nějak užitečná, kriticky představím na třech libertariánských přístupech reprezentovaných v této studii především pracemi Roberta Kanea, Timothyho O'Connora a Thomase Pinka. Poté se pokusím kriticky zhodnotit skeptické snahy o diskvalifikaci indeterminismu, které využívají přísně inkompatibilistickou tezi o jeho principiální neúčinnosti. Proti této tezi pak v závěru tohoto textu vznesu *námitku z vybíravosti*.

Role indeterminismu v debatě o svobodě vůle a neurčenost jednání

Hned v úvodu zmiňme, v jakém teoretickém diskurzu současní obhájci (svobodného) lidského jednání rozvíjejí své přístupy. Pro současnou debatu je totiž příznačné, že neznáme (anebo se na ni alespoň neshodujeme) odpověď na otázku, která je pro vyřešení problému svobody lidské vůle podstatná, totiž jestli svět je, nebo není zcela determinovaný, a jestli tedy vůbec nějaké otevřené možnosti existují, případně jaké to jsou.² Současné teoretické přístupy k svobodnému jednání jsou tak především jakýmsi modelem, které – stejně jako z nich plynoucí etické důsledky – sice můžeme mít v propracovaných verzích k dispozici, ale teprve v budoucnosti se s dostatečnou mírou jistoty ukáže, zda mají svou platnost. Ta bude záležet na tom, jaký vlastně svět je,³ jestli deterministický, nebo nedeterministický.

S touto zásadní uzávorkovanou nevědomostí nyní postupme v tázání po svobodě jednání o kousek dále. Podstata prvního kolizního bodu, na který narazíme, spočívá v tom, že v současné debatě nepanuje shoda ohledně toho, jestli je otevřenost reality vůči více alternativám pro připsování odpovědnosti vůbec potřeba, a platí-li tedy indeterministická teze. Právě tudy prochází dělicí linka mezi kompatibilitou a inkompatibilistami. Toto základní terminologické rozlišení pozic se vztahuje ke kompatibilitě či inkompatibilitě svobody vůle s tezí kauzálního determinismu.⁴

2 Někteří libertariáni se odvolávají na možné kvantové neurčenosti v mozku, které by měly odpovídat aktuální mentální nejasnosti ohledně toho, co máme v dané situaci zvolit. Činí tak například Robert Kane již ve svém úvodním díle k této problematice. Srov. Kane, R., *Free Will and Values*. New York, State University of New York Press 1985, s. 165–188.

3 K tomu, abychom problém svobody vůle prozatím ponechali otevřený, vyzývá například Vojtěch Janů v nedávné kritické analýze Searlova řešení problému svobody vůle. Viz Janů, V., Searlovo pojetí problému svobodné vůle. *Filosofický časopis*, 65, 2017, č. 1, s. 15–33. Anebo vytrvale Mark Balaguer. Viz např. Balaguer, M., *Free Will as an Open Scientific Problem*. Cambridge, Mass., MIT Press 2009. Oba tuto svou výzvu nicméně staví na naturalistických předpokladech, k nimž se necítím důvodně zavázán; jako ostatně i mnozí další současní teoretici zabývající se tímto problémem, jak vyplývá z následujícího textu.

4 Tato teze vychází z předpokladu, že aktuální situace je jedinou možnou výslednicí minulosti a přírodních zákonů – a stejně tak aktuální situace za existence aktuálních zákonů může vyústit v jedinou možnou budoucnost. Fakt, že jako kompatibilismus je označována zrovna pozice,

Další neshoda se pak týká hledání odpovědi na otázku, zda případná otevřenost reality vůči různým zvolitelným alternativám – indeterminismus / neurčenost – může či nemůže nějak přispět k tomu, abychom byli za své jednání odpovědní způsobem, který by odpovídal předkritickým libertariánským intuicím. Inkompatibilisté se tak dělí na optimistické – libertariány, a pesimistické – přísné inkompatibilisty.⁵ Jablkem sváru mezi nimi je možná užitečnost / neužitečnost indeterminismu jako faktoru potenciálně umožňujícího svobodné jednání.

	FW a UR kompatibilní s determinismem	FW a UR kompatibilní s indeterminismem	Užitečnost indeterminismu k získání FW a UR	Potřeba indeterminismu k získání FW a UR
Kompatibilismus	Ano	?	? / Ne	Ne
Libertarianismus	Ne	Ano	Ano	Ano
Přísný inkompatibilismus	Ne	Ne	Ne	irelevantní

Kompatibilisté pracují ve svých přístupech s tezí, že předpoklad kauzálního determinismu / určenosti světa není pro svobodu jednání překážkou – tvrdí, že determinismus a svoboda jednání jsou kompatibilní. Mohou tak ve svých koncepcích vůči případné neurčenosti reality zůstat agnostičtí nebo nanejvýš podezíraví, což znamená, že k ní přistupují jako k aspektu, který do jednání nemůže nejspíše vnést nic jiného než chaos a náhodnost, tedy něco, co

kteřá se zakládá na tvrzení kompatibility svobody a determinismu, je však pouhou historickou nahodilostí, neboť se, jak poznamenávají Thomas Müller, Antje Rumbergová a Verena Wagnevová, determinismus stal diskutovaným problémem v souvislosti se svobodou vůle dříve než indeterminismus, který v současné debatě začal získávat pozici vážné braného konceptu až díky indeterministickým interpretacím kvantové teorie. Srov. Müller, T. – Rumberg, A. – Wagnevová, V., An Introduction to Real Possibilities, Indeterminism, and Free Will: Three Contingencies of the Debate. *Synthese*. Dostupné z [www: https://doi.org/10.1007/s11229-018-1842-4](https://doi.org/10.1007/s11229-018-1842-4); [cit. 27. 10. 2019]. Může-li kvantová neurčenost skutečně hrát roli při získávání svobody rozhodování, zde samozřejmě nezamýšlím rozřešit; více k této problematice např.: Loewer, B. M., Freedom from Physics. *Philosophical Topics*, 24, 1996, No. 2, s. 91–112.

- 5 Přísný inkompatibilismus (hard incompatibilism) je pozicí, která přejímá obě inkompatibilistické teze: jak tezi o inkompatibilitě svobody vůle s determinismem, tak i tezi o inkompatibilitě svobody vůle s indeterminismem. Poslední inkompatibilistickou pozicí je takzvaný přísný determinismus (hard determinism), pozice, jejíž zastánci obhajují inkompatibilitu svobody vůle s determinismem a zároveň pravdivost determinismu, a tedy neexistenci svobody vůle. Přísný determinismus je však pozicí jen zřídka zastávanou, neboť vyžaduje předpoklad a případně i důkaz pravdivosti determinismu, bez něhož se však snaží většina současných pesimistů obejít – a zastávají tedy pozici přísně inkompatibilistickou, přičemž jako její zastánci mají vlastně teoreticky navrch nad nevyjasněnou povahou skutečnosti, pokud jde o její případnou určenost či neurčenost.

k úspěšné kontrole jednání jistě nepřispěje. Jistě je na místě se ptát, na jakých ontologických předpokladech kompatibilisté zakládají své tvrzení, že jednající v determinovaném světě mohl jednat jinak, než jednal, a jestli nakonec nemusí nějakou formu neurčenosti světa, v němž lze být odpovědný, implicitně připustit. Otázkou, nakolik různé metody vedoucí k oslabení deterministické teze⁶ vlastně jsou nebo nejsou vpouštěním indeterministických momentů do deterministických teorií, se zde zabývat nebudu, neboť mým primárním cílem je představení pozic indeterminismus explicitně připouštějících.

V této studii budu tedy analyzovat především pozice inkompatibilistické, které případnou neurčenost reality berou vážně: libertarianismus a přísný inkompatibilismus. Předkládaný text však nevznášá nároky na úplnost, pokud jde o detailní kritickou analýzu všech inkompatibilistických přístupů v současné debatě o svobodě vůle. Klade si za cíl nastínit obecný kritický úvod a hlavní rysy základních pozic, které předpokládají otevřenost reality vůči různým alternativám jednání – totiž nějakou neurčenost. Soustředím se při tom na prominentní argumentační linie. V další části stati budu pak prezentovat odmítnutí přísně-inkompatibilistické teze, jejíž zastánci tvrdí, že žádný indeterminismus nemůže jednajícímu pomoci k získání odpovědnosti za vlastní činy – tedy teze, jež se opírá o předpoklad principiální *neuzítečnosti indeterminismu*.⁷ Prostřednictvím představení konkrétních pozitivních koncepcí indeterminismu v libertariánských přístupech se pokusím ukázat, že libertarianismus jako celek je pozice, která rozhodně není překonaná, ale naopak nabízí množství plausibilních přístupů k řešení dílčích problémů svobodného jednání v potenciálně indeterministickém světě.

Dvě podmínky libertariánsky svobodného jednání

Když někomu připisujeme odpovědnost za nějaký čin – například za jízdu načerno v MHD –, vycházíme z předpokladu, že odpovědný jedinec v momentě rozhodování mohl jednat jinak – mohl si jízdenku koupit, případně jít pěšky. Obecně v situacích volby mluvíme o podmínce reálné dostupnosti dvou a více alternativních možností (alternate possibilities; AP). Případná pokuta, jejímuž udělení se náš černý pasažér v případě setkání s revizorem vystavuje, činí mnohonásobek ceny jízdenky, a není tudíž pouhou nápravou skutečnosti, že ne všichni cestující za cestu zaplatili. Je zároveň i trestem pro onoho jedince, který se v rozhodujícím momentě rozhodl špatně (minimálně z hlediska dopravního podniku) a nevybral si nějakou jinou dostupnou variantu.

6 Jde zejména o přijetí buď slabších, nebo probabilistických, či podmíněných přírodních zákonů. Srov. Mickelson, K. M., The Problem of Free Will and Determinism: An Abductive Approach. *Social Philosophy and Policy*, 36, 2019, No. 1, s. 154–172.

7 Srov. Strawson, G., *Freedom and Belief*. Oxford, Oxford University Press 1986, s. 49.

Tím, co vede revizora k vypsání pokuty, však není pouze předpoklad aktuální existence oněch různých dostupných alternativ v momentu volby, nýbrž také předpoklad, že pasažér má schopnost sám za sebe určit, kterou z oněch alternativ si zvolí, že je tedy v silném slova smyslu zdrojem následného jednání. Je to takřkajíc *na něm*, to on sám je důležitým prvkem vysvětlujícím zvolení právě této alternativy. Tato podmínka se nazývá „konečné autorství“ (ultimate authorship – UA). Černý pasažér je tak pokutován především za chybné použití své schopnosti určit vlastní jednání.

Libertariáni, jakkoliv se v mnoha detailech svých teorií jednání navzájem neshodnou, svorně tvrdí, že nesplnění některé ze dvou výše uvedených podmínek odpovědnost jedince ruší, a snaží se tedy nabídnout takové přístupy, které obě podmínky respektují.

V případech, kdy jednajícím jedincům připisujeme odpovědnost za jejich skutky, se nicméně zajímáme také o okolnosti, které k jejich jednání nějak přispěly. Některé z nich totiž mohou měnit pohled na skutečnou odpovědnost jedince, neboť se jedná o takzvané okolnosti polehčující. Předpokládejme, že by se ukázalo, že cestující byl k jízdě načerno něčím nebo někým donucen. Faktický důvod pro udělení pokuty by sice nezanikl, ale naše libertariánská intuice by nás nejspíš nenechala tvrdit, že za akt jízdy načerno je i nadále zásadním způsobem *odpovědný náš pasažér*. Odpovědnost, a stejně tak i pokutu, by pak následně měl nést buď manipulátor, který jej k jízdě načerno donutil, nebo by měl být cestující této viny zproštěn, pokud by se ukázalo, že například nemohl volit jinak v důsledku nějaké psychické poruchy. Podobně jak ještě dále uvidíme, inkompatibilisté vnímají kauzální determinismus.

Troufám si tvrdit, že naprostá většina předkritických intuicí týkajících se rozumem vedeného lidského jednání je libertariánská, neboť s předpoklady dostupnosti dvou a více alternativních možností i konečného autorství samozřejmě počítá. Začneme-li se však ptát, jaké podmínky by musely být reálně splněny, aby jednající dostal oběma těmito principům, budeme možná váhat, podobně jako někteří účastníci současné kritické debaty. Splnění podmínek dostupnosti dvou a více alternativních možností a konečného autorství⁸ s sebou totiž nese dva zásadní problémy, jež se týkají i libertariánských pozic obecně. Jedná se o *problém pouhé náhodnosti* zvoleného jednání, který je dle kritiků obsažen v samé podstatě indeterminismu, a *problém nekonečného regresu*, jenž souvisí se získáváním kontroly nad neurčeným aspektem jednání.

8 Tyto dvě podmínky jako základní podmínky libertarianismu blíže definují: Mumford, S. – Anjum, R. L., Freedom and Control – On the Modality of Free Will. *American Philosophical Quarterly*, 52, 2015, No. 1, s. 1–12.

Princip konečného autorství staví libertariány (a kompatibilisty) do situace, v níž musí dokázat, že konkrétní jednání, které je v souladu s vysvětlujícími důvody, má nějaký jasně lokalizovatelný a určující počátek v jednajícím subjektu, případně ve výkonu jeho vůle. Totiž takový počátek, který by nebyl vysvětlitelný oněmi důvody samými, ale například až souhlasem (či nesouhlasem) s nimi, přičemž by tento krok (souhlas či nesouhlas s nějakými důvody) byl právě od důvodů pro dotyčné jednání odlišný a na nich nezávislý. To v rámci debaty se skeptiky znamená odpovědět na námitky poukazující na nedostatečnost navrhovaných druhů kontroly, anebo dokonce na apriorní nemožnost dosažení takového radikálního autorství vlastního jednání. Tyto skeptické námitky jsou motivovány problémem nekonečného regresu⁹ při zaujímání kontroly nad svým jednáním, který s sebou požadavek na konečné autorství (zastánci skeptických pozic tvrdí že nutně) přináší.¹⁰

Dostupnost dvou a více alternativních možností představuje takovou situaci volby, kdy v daném momentě může jednající subjekt skutečně volit či nevolit z více možností než jedné. Minimalistickým požadavkem dostupnosti dvou a více alternativních možností je pak možnost nějaké dostupné jednání zvolit (A), anebo nezvolit (nonA), a to za naprosto totožných výchozích podmínek. Vzhledem k tomu, že se zdá, že determinismus takové alternativní možnosti principiálně vylučuje, libertariáni jakožto zastánci dostupnosti dvou a více alternativních možností předpokládají, že významným aspektem situace volby je nějaká aktuální neurčenost, nedeterminace. Libertariánské volby jsou tedy nedeterminované, což znamená, že se dějí v situacích, v nichž kterákoliv volba, jež je zvolena, není zvolena nutně, a tedy mohla být nezvolena.

Jistě oprávněně se v polemice s libertarianismem jako první nastolí *námitka pouhé náhodnosti* (randomness problem), známá také jako *námitka ze štěstí* (luck objection): je-li volba opravdu nedeterministická, je to, kterou z aktuálně dostupných možností zvolíme, otázkou štěstí. A pokud to tak je, zdá se, že taková nedeterminace volby nijak nezakládá morální odpovědnost nebo svobodu, pro kterou se libertariáni ve své koncepci snaží vytvořit prostor. Má-li tedy být indeterminismus skutečně prospěšný, musí být v situaci rozhodování volicímu subjektu nějak k dispozici – musí se jednat o reálnou aktuální neurčenost, jejíž určení více než jedním možným způsobem má jed-

9 Skeptikové v tomto kontextu obvykle tvrdí, že žádný krok (například „pouhý“ souhlas vůle), který by přispěl ke skutečnému výkonu jednání A nebo nonA a zároveň by z nějakého důvodu nebyl preferován, ve skutečnosti neexistuje. Namísto toho tvrdí, že subjekt má nakonec vždycky (nakolik zůstává racionální) nějaké meta-důvody pro zvolení důvodů vedoucích ke zvolení A anebo nonA, a tak dále až do nekonečna. Právě proto se dle jejich názoru jednající subjekt nikdy nemůže dostat do situace, kdy by zároveň (zodpovědně) volil: 1) které důvody bude preferovat, a 2) principy, na jejichž základě může volbu 1) provést – vždy by totiž potřeboval další principy, s jejichž pomocí by teprve volil principy potřebné pro 2).

10 Srov. např. Strawson, G., The Impossibility of Moral Responsibility. *Philosophical Studies*, 75, 1994, No. 1–2, s. 5–24.

nající ve svých rukách. Vysvětlení zvolení konkrétní alternativy nesmí spočívat v tom, že na základě nedeterminovanosti volby mohla být zvolena kterákoliv z možných alternativ. Těžko bychom totiž mohli jednajícího shledávat odpovědným za konkrétní volbu jenom proto, že volba mohla na základě aktuální neurčenosti dopadnout jakkoliv.

Dva požadavky libertarianismu – konečného autorství a dostupnosti dvou a více alternativních možností –, a to i bez dalších náročných specifikací mezi jednotlivými řešeními, tedy zároveň čelí dvěma velmi silným kritickým výtkám: námitce poukazující na nemožnost dosažení takového druhu kontroly, který by zakládal konečné autorství, a námitce, že dostupnost dvou a více alternativních možností (nakolik spočívá v předpokladu nedeterminace volby) ve skutečnosti jednajícímu subjektu nijak nepomáhá získat libertariánskou svobodu a odpovědnost, ale naopak je z jeho jednání vylučuje.

Indeterminismus jako nutná podmínka libertariánské svobody

Jak jsme již zmínili v úvodu, libertariáni považují za skutečně svobodnou takovou volbu, při níž jednající může volit z alespoň dvou skutečně dostupných alternativ. Situace volby musí zahrnovat nějakou aktuální neurčenost, již právě volící subjekt v onom neurčeném ohledu svým rozhodnutím určí.

Je-li však indeterminismus dle slov Roberta Kanea v těchto souvislostech svého druhu ďáblem,¹¹ jemuž je třeba se v zájmu libertariánského pojetí svobody upsat, musí mít libertariáni dobrý důvod na dohodu s ním přistoupit a nespokojit se se svobodou, kterou nabízí kompatibilismus. Robert Kane shrnuje hlavní motivaci následovně: „Libertariáni požadují splnění indeterministické podmínky, aby zamezili jakékoliv potenciální skryté neomezující CNC kontrole^[12] vůle jednajícího někým jiným. Je třeba poznamenat, že žádná kompatibilistická koncepce svobody – kompatibilistická koncepce ze

11 Srov. Kane, R., *Free Will and Values*, c.d., s. 28.

12 Skrytá neomezující kontrola neboli CNC (covert non-constraining) je jedním ze dvou typů neomezujících kontrol. Neomezující kontrola je taková, která nemaří výkon vůle jednajícího. Je s ním v souladu právě proto, že jej kontroluje, a je tak zásadně odlišná od omezujících kontroly, která jednajícímu ve výkonu vůle zamezuje. Například donucení někým jiným k udělení něčeho, co jednající ze své vlastní vůle nechce udělat, je případem omezujících kontroly. Neomezující kontrola je ale odlišná právě v tom, že v souvislosti s výkonem vlastní vůle žádné frustrace nevyvolává. Kane však navíc rozlišuje neomezující kontrolu dvojího typu: zjevnou (overt non-constraining control), kdy jednající ví, že jeho jednání je tímto způsobem kontrolováno, a přesto není ve výkonech své vůle frustrován. Zásadní překážkou pro libertariánskou svobodu by ale mohla představovat především již zmiňovaná skrytá neomezující kontrola, kdy jednající je neomezujícím způsobem kontrolován, a vůbec o tom neví. Srov. tamtéž, s. 34–35. Tento stav by vypadal podobně jako stav většiny obyvatel virtuálního světa populárního snímku *Matrix*. Aktuální neurčenost je tedy dle libertariánů v situaci volby potřebná právě proto, aby byl spolehlivě vyloučen tento hraniční druh kontroly jednání.

své definice odmítá indeterministickou podmínku – nedefinuje svobodu tak, aby zajistila dosažení tohoto výsledku.¹³

Pokud se tedy ptáme, v čem spočívá kouzlo nedeterminovanosti,¹⁴ odpověď je dvojího druhu. Neurčenost správného typu by nejenže mohla být: 1) být prvkem otevírajícím přístup do alternativních budoucích situací, ale z hlediska kontroly jednání by mohla být také přinejmenším 2) pojistkou proti extrémnímu typu kontroly, kterou by podle libertariánů mohl kauzální determinismus představovat. To samozřejmě neznamená, že by indeterminismus automaticky poskytoval i prostředky kontroly toho, která z dostupných alternativ bude zvolena. Aktuálně přístupné alternativy a imunizace proti skryté neomezující kontrole totiž ještě nutně neimplikují morální odpovědnost. K jejímu dosažení je totiž potřeba, aby volící subjekt disponoval takovým typem kontroly, který je se zodpovědným zvolením kterékoliv z dostupných alternativ slučitelný. Od neurčenosti v situaci volby však libertarián očekává, že výše popsanou imunizaci přinejmenším umožní, aby měl jednající subjekt alespoň šanci stát se v rozhodujícím smyslu zdrojem svého jednání, aby měl šanci nad svým jednáním získat v zásadním smyslu nadvládu (ultimate dominion).¹⁵

Z výše uvedeného myslím již jasně vyplývá, že indeterminismus se dotýká obou podmínek definujících libertariánské jednání, a tím i obou zmíněných problémů s ním spojených. Detailní prověřování jednotlivých typů kontroly, které libertariáni navrhuji, a jejich případné odolnosti vůči námitkám z regresivního sebe-tvoření zde však nepovedu, neboť jsem si vytyčil jiný úkol, v jehož plnění budu vzápětí pokračovat. Představím současné typy libertariánské kontroly – s cílem ukázat, co se v konkrétních koncepcích vlastně rozumí libertariánsky vhodnou neurčeností.

Situačně-kauzální libertariánská neurčenost jako stav konfliktu či vnitřní rozervanosti

Začněme od situačně-kauzálních libertariánských (event-causal libertarian – ECL) pozic, jejichž proponenti (Robert Kane, Mark Balaguer, Christopher Evan Franklin, Laura Ekstromová či John Lemos) shodně obhajují tezi, že jednání, včetně svobodných rozhodnutí, je naprosto vysvětlitelné a uchopitelné jakožto popis kauzálních událostí, jichž je jednající subjekt součástí, v nichž je nějak přítomen. Zastánci této koncepce zároveň odmítají pochybné a my-

13 Tamtéž, s. 37.

14 Tuto otázku nedávno v kompatibilistické polemice položil David Peroutka. Viz Peroutka, D., Stručně k Novákově libertariánské polemice. *Studia Neoaristotelica*, 14, 2017, č. 3, s. 8.

15 Kane, R., *Free Will and Values*, c.d., s. 177.

steriózní metafyzické předpoklady jiných libertariánů, jako jsou nezapřičiněné příčiny, noumenální já či jednající příčiny (agent causes, AC), a snaží se o přístup, který by byl neproblematicky slučitelný s poznatky empirických věd.¹⁶ Mezi představiteli situačně-kauzálního libertarianismu se v současnosti vede explicitní debata o roli a lokalizaci neurčenosti,¹⁷ na níž je dobře vidět, jak nejednotné jsou jejich pozice v odpovědích na tyto otázky. Avšak třebaže se liší v pojetích týkajících se vhodné kontroly neurčenosti, neliší se situačně-kauzální libertariáni v přístupu k tomu, co onu neurčenost představuje – a o to nám zde jde především.

Komplexní uchopení aspektu neurčenosti v situaci volby najdeme u Mar-ka Balaguera, který požadovanou TDW-neurčenost (TDW-indeterminism – torn decisions wholly indetermined) definuje následovně: „Některá z našich vnitřně náročných rozhodnutí jsou v situaci konkrétní volby *zcela neurčená*, což znamená, že v tomto momentu pravděpodobnost zvolení různých hodnotově zdůvodněných možností odpovídá pravděpodobnosti zvažovaných důvodů, tyto pravděpodobnosti jsou tedy s ohledem na aktuální stav světa a přírodní zákony přibližně vyrovnané a volba nastane bez jakéhokoliv dalšího kauzálního vstupu, tedy bez toho, aby cokoliv dalšího [mimo samotnou vnitřně náročnou situaci volby] bylo významně kauzálně relevantní ke zvolení některé z možností.“¹⁸ Dle Balaguerovy definice neurčenosti rozhodnutí jsou tedy rozhodující sílou motivující faktory spojené s jednotlivými alternativami. Pouze v případě, že jsou jednotlivé alternativy z tohoto pohledu dostatečně vyrovnané, můžeme mluvit o aktuální neurčenosti.

Robert Kane, který již několik desetiletí precizuje svůj situačně-kauzální libertariánský přístup, tvrdí, že tyto soupeřící alternativy v sebe-formujících volbách či jednáních (self-forming-willings – SFW a self-forming-actions – SFA) dávají vzniknout *plurální volní kontrole* (plural volunratty control – PVC), umožňující provedení kteréhokoliv ze dvou neslučitelných jednání.¹⁹ Tato plurální kontrola je impulsem ke spuštění indeterministického procesu, na jehož konci jedno ze soupeřících úsilí určí jednání subjektu. Tato událost

16 Srov. Kane, R., The Complex Tapestry of Free Will: Striving Will, Indeterminism and Volitional Streams. *Synthese*, 196, 2019, No. 1, s. 145–160. Dostupné z [www: https://doi.org/10.1007/s11229-016-1046-8](https://doi.org/10.1007/s11229-016-1046-8); [cit. 27. 10. 2019].

17 Např. Balaguer, M., Replies to McKenna, Pereboom, and Kane. *Philosophical Studies*, 169, 2012, No. 1, s. 71–92. Dostupné z [www: https://doi.org/10.1007/s11098-012-9893-8](https://doi.org/10.1007/s11098-012-9893-8); [cit. 27. 10. 2019]. Franklin, Ch. E., How Should Libertarians Conceive of the Location and Role of Indeterminism? *Philosophical Explorations*, 16, 2013, No. 1, s. 44–58. Kane, R., On the Role of Indeterminism in Libertarian Free Will. *Philosophical Explorations*, 19, 2016, No. 1, s. 2–16. Ekstrom, L. W., Toward a Plausible Event-causal Indeterminist Account of Free Will. *Synthese*, 196, 2019, No. 1, s. 127–144. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/s11229-016-1143-8>; [cit. 27. 10. 2019].

18 Balaguer, M., *Free Will as an Open Scientific Problem*, c.d., s. 78.

19 Srov. Kane, R., The Complex Tapestry of Free Will: Striving Will, Indeterminism and Volitional Streams, c.d., s. 6.

je nedeterminovaná v tom smyslu, že volící subjekt nemá žádnou kontrolu nad tím, které ze zvažovaných jednání z této (paralelními protichůdnými procesy způsobené) neurčenosti vzejde. Podle Kanea je však pro připsání odpovědnosti za kterékoliv jednání dostačující skutečnost, že je výslednicí jedné z racionálních motivací, která onu neurčenost, díky vzájemné neslučitelnosti paralelních možností, vyvolala. Zdá se, že faktická síla motivací v situaci vnitřního konfliktu (před rozhodnutím volby ve prospěch některé z dostupných alternativ) je takto nastalou neurčeností prostě zrušena a může se vlastně prosadit kterákoliv ze soupeřících možností, aniž by volící subjekt měl od tohoto okamžiku šanci zasáhnout do výsledku. Volící subjekt do výsledku zasahuje pouze tak, že umožní neslučitelným tendencím v procesu plurální volní kontroly způsobit aktuální neurčenost, a to ještě jaksi mimochodem, prostě tím, že obě tendence aktuálně zakouší.

Zdrojem konečné odpovědnosti (UR) je u Kanea racionální zvolení kterékoliv z možných alternativ (rational willing).²⁰ Racionální zvolení alternativy je zároveň i mechanismem, který umožňuje (konečně, ale limitovaně)²¹ reform(ul)ovat výchozí charakter dané situace.²²

Indeterminismus je tak v Kaneově koncepci v podstatě překážkou i zvýhodněním zároveň, odnímá totiž určující sílu každé z jednotlivých konfliktních tendencí, a tím zároveň otevírá prostor k upřednostnění kterékoliv z nich. V nedávné obraně svého pojetí indeterminismu v rámci libertarianismu Kane napsal: „Zakoušená nejistota by mohla odpovídat fyzickému otevření okna příležitosti, která dočasně vypne determinaci minulostí. ... Jde o to nechápat neurčenost zapojenou ve svobodném rozhodnutí jako příčinu *jednající samu za sebe*, ale jako *ingredienci větších, na cíl zaměřených* či *teleologických* aktivit jednajícího subjektu, v nichž neurčenost při dosahování cíle funguje jako *překážka* nebo *narušující element*.“²³

Otázkou zůstává, proč bychom měli být přesvědčeni o tom, že úsilí jedince vyvinuté v zájmu vyřešení aktuálního konfliktu povede k momentálnímu vypnutí určenosti dané konfliktními tendencemi. Nadto není jasné, jak by přístup razící tezi „necht indeterminismus ukáže, za kterou ze svých tendencí budu muset být vzápětí zodpovědný“, mohl být považován za racionální, což je častá výtka, jíž Kaneův přístup musí čelit.²⁴ Nejnověji se tento aspekt situačně-kauzálního libertariánského přístupu snaží zdokonalit John Lemos, který navrhuje, aby neurčená nebyla sama sebe-formující jednání, ale

20 Kane, R., *Free Will and Values*, c.d., s. 177.

21 Srov. tamtéž, s. 178.

22 Srov. tamtéž, s. 179.

23 Kane, R., *On the Role of Indeterminism in Libertarian Free Will*, c.d., s. 4.

24 Nově např. Lemos, J., *A Pragmatic Approach to Libertarian Free Will*. New York–London, Routledge 2018, s. 78–81.

zvažování toho, který důvod nakonec jejich volbu určí.²⁵ „Volba by se tak jednajícimu pouze nepřihodila, protože by byl aktivně zapojen v neurčeném přiřkládání váhy jednotlivým důvodům k jednání, které by pak jasně udávalo, co nakonec zvolí.“²⁶ Lemos dále poznamenává, že: „1) jednající mohl jednat v tom smyslu, že kdyby [indeterministické] *zvažování* důvodů dopadlo jinak, mohl volit jinak; a 2) bez ohledu na to, co jednající zvolí, bude tato volba odrážet jeho vůli ... je to jednající, kdo *zvažuje* důvody, a toto *zvažování* tak není výsledkem nepřekonatelného nutkání či vnější manipulace, ale je odrazem jeho vlastní vůle, jeho vlastního niterného či racionálního já.“²⁷

Jaký přínos toto přesunutí indeterminismu z aktu sebe-formujícího jednání do procesu *zvažování* důvodů, jež k němu vedou a následně ho determinují, vlastně má? Vypadá to totiž, že za konečnou odpovědnost v obou případech platíme přijetím nepřijemných důsledků, jež dopadají na jednající subjekt. Je to totiž jeho konečné rozhodnutí – k němuž jednající s nějakou mírou pravděpodobnosti dospěl i přesto, že se s ním třeba morálně nechtěl ztotožnit, pro jehož zvolení ale v rozhodujícím momentu měl nějaké důvody, jimž nedeterministicky připsal větší váhu –, co jej činí za tuto volbu zodpovědným. V samotném momentu volby (Kane) anebo v momentu *zvažování* důvodů (Lemos) proto subjekt jednal právě tak, jak jednal, a jako určující z indeterministické bitvy *zvažování* důvodů mohly vzejít i důvody, které vlastně nepovažoval za morálně přijatelnější. Navíc je možné i to, že své jednání subjekt vlastně nepovažoval ani za racionálnější než jiné. A pokud výsledek *zvažování* alternativ není rozhodnut ve prospěch větší racionality některé z alternativ, nýbrž indeterministickým procesem, který je vůči racionalitě zvolitelných alternativ netečný, je celkem jasné, že se Lemosovi nepodařilo rozřešit problém iracionality takových jednání.

Navíc jako by se Lemos v nejzazším stupni vysvětlení neurčenosti v procesu rozhodování poněkud vzdálil od situačně-kauzálního libertariánského přístupu, neboť pro něj rozhodující neurčeností již není mentální úsilí – odpovídající případné kvantové neurčenosti v mozku –, ale spíš jen mentální situace *zvažování důvodů*,²⁸ vůči nimž je jednající subjekt v tak výsadním postavení, že může kterémukoliv z nich (morálnějšímu stejně tak jako zcela sobeckému) připsat větší váhu. Jednající subjekt se tak dostává do pozice arbitra závažnosti důvodů k jednání, kterou může určovat podle zcela libovolných kritérií (např. sobeckých či morálních, více či méně racionálních). Pokud však toto předem neurčené připsání větší váhy kterémukoliv ze *zvažovaných* důvodů následně *zcela určuje* výsledek volby, těžko se zbavit dojmu, že odpověd-

25 Srov. tamtéž, s. 111.

26 Tamtéž, s. 110.

27 Tamtéž, s. 111.

28 Tamtéž, s. 110.

ný subjekt je jakýmsi nezávislým *já* stojícím v dostatečném odstupu od soupeřících motivů. Dostatečném k tomu, aby bylo možné kterémukoliv z nich přiřadit určující váhu, a tedy zrušit předcházející konkurenceschopnost obou motivů a změnit ji v naprostý – určující – prospěch kteréhokoliv z nich.

Takové pojetí *já* stojícího za motivy je ale přesně tím, čeho se zastánci situačně-kauzálního libertarianismu typicky snaží vyvarovat. V případě Lemosovy pozice tedy můžeme konstatovat, že plausibilita jeho přístupu je vykoupěna implementací prvku, který zastánci situačně-kauzálního libertarianismu teoreticky principiálně vylučují, totiž jakéhosi rozhodujícího *já* stojícího v pozadí aktuální situace soupeřících motivů.

Podobně nejednoznačná je však i Kaneova pozice. Kane se totiž na jedné straně explicitně snaží vyhnout takovým metafyzicky pochybným předpokladům, jakými jsou jednající příčiny,²⁹ na straně druhé však odmítá závěr, že by jej jeho situačně-kauzální přístup zavazoval k odmítnutí identifikace nositelů morální odpovědnosti za vlastní jednání jako přetrvávajících substancí.³⁰ Jestliže však Kane připouští podstatnost přetrvávajících substancí, přinejmenším v podobě *zformovaných vůlí* (settled-wills), vymyká se jeho přístup situačně-kauzální klasifikaci a Timtohy O'Connor jej proto, dle mého názoru po právu, vyzývá k přijetí přístupu vycházejícího z předpokladu existence jednajících příčin.³¹ Tento libertariánský agent-causal (ACL) přístup si podrobněji představíme v následující kapitole.³²

Nyní jen závěrem tohoto oddílu shrňme: Neurčenost podle představitelů situačně-kauzálního libertarianismu spočívá v aktuálním konfliktu jednotlivých soupeřících motivací v situaci volby, případně v jejich nejasné váze, která je odrazem vnitřního konfliktu jednajícího subjektu. Situačně-kauzální přístupy však musí stále znovu čelit kompatibilistické a přísně inkompatibilistické námitce ze štěstí či z libovlnosti jednání. Těmto námitkám se – alespoň některé – zastánci tohoto přístupu snaží čelit více či méně přiznanou implementací jednajících příčin do svých koncepcí. Dva zbývající libertariánské přístupy, které si vzápětí představíme, se s touto zbytkovou náhodností či libovlností rozhodnutí vyrovnávají explicitní relokací libertariánsky vhodné neurčenosti.

29 Srov. Kane, R., *The Complex Tapestry of Free Will: Striving Will, Indeterminism and Volitional Streams*, c.d., s. 1.

30 Srov. Kane, R., *Rethinking Free Will: New Perspectives on an Ancient Problem*. In: *The Oxford Handbook of Free Will*. Ed. R. Kane. Second Edition. New York, Oxford University Press 2011, s. 396.

31 O'Connor, T., *Free Will and Metaphysics*. In: Palmer, D. (ed.), *Libertarian Free Will: Contemporary Debates*. New York, Oxford University Press 2014, s. 35–36.

32 Griffith, M., *Agent Causation*. In: Timpe, K. – Griffith, M. – Levy, N. (eds.), *Routledge Companion to Free Will*. New York–London, Routledge 2016, s. 71.

Libertariánská neurčenost jako vlastnost jednajících příčin

Timothy O'Connor, Randolph Clarke, Helen Stewardová či Meghan Griffithová pojmají neurčenost jako vlastnost určitého rodu příčin, které ztotožňují s jednajícími substancemi a označují je technickým termínem *agent causes* (AC) neboli jednající příčiny. Jsou to příčiny, které – na rozdíl od jiných příčin – mají tu zvláštní vlastnost, že jsou do značné míry *nezávislé na situaci*, jejíž součástí jsou. V případě racionálních bytostí pak dle zastánců této koncepce mohou tyto příčiny za zcela totožných okolností vyvolat některý z mnoha možných účinků, například způsobit E, nebo způsobit F. Tyto zvláštní příčiny, nebo přesněji: zvláštní příčinnost, jsou vlastní *jednajícím subjektům*, je to specifický způsob, jakým tyto subjekty zapříčiňují účinky, včetně účinků, jež dopadají přímo na ně samé. Neurčenost spočívá v tom, že jsou jednající (jednajícím způsobem zapříčiňující) subjekty samy sebe – vzhledem k účinkům, jež působí (a to včetně účinků na sobě samých) – schopné určit více než jedním způsobem.

„Paralelně s běžnou kauzalitou jsou ve vlastnostech nebo souboru vlastností založeny specifické schopnosti jednajících příčin („aktivních potencií“). Kterýkoliv jednající jedinec, který disponuje odpovídajícími vnitřními vlastnostmi, má *ve své moci bezprostředně* zrealizovat kterýkoliv ze záměrů, který je slučitelný s vnitřními i vnějšími okolnostmi. ... Tyto vlastnosti ... umožňují, že jednající vyvolá účinek. Tyto volbu-umožňující vlastnosti tak zakládají odlišný typ kauzální síly či schopnosti – takový, který je za příhodných okolností užíván samotným jednajícím.“³³ Jednající tak může svobodně využít svou aktivní schopnost a vyvolat kterýkoliv z možných účinků, byť tyto účinky představují naplnění různých kontrastních záměrů, které může v těžké situaci mít.³⁴

Zastánci koncepce jednajících příčin jsou typicky nespokojeni se situačně-kauzálním vysvětlením možnosti volby z více různých možností, které podle jejich názoru neznamená nic jiného než to, že jednající měl prostě štěstí, když nakonec v oné nedeterminované situaci jednal tak a ne jinak. Domnívají se, že posledním vysvětlením možnosti volit jinak a být za své jednání zodpovědný je právě a pouze postulování jednajících příčin, které jsou kontingentní ke svým účinkům. Navíc se zastánci této pozice často odvolávají k možným biologickým korelátům jednajících příčin, přičemž (podobně jako teoretici situačně-kauzálního libertarianismu) případnou kvantovou neurčenost lokalizovatelnou v nervových systémech jednajících (případně svobodně jednajících) organismů chápou jako potenciální výhodu.

33 O'Connor, T., *Persons and Causes: The Metaphysics of Free Will*. New York, Oxford University Press 2000, s. 72.

34 Srov. tamtéž, s. 93.

Jednající příčina je tak – na rozdíl od běžných příčin – posledním vysvětlením svých účinků. Někdy je proto také nazývána imanentní příčinou³⁵ – a to buď (i) příčinou vlastní substancím a způsobující změny v částech substanciálního celku, anebo jednodušeji (ii) příčinou způsobující účinky (změny) v sobě samé³⁶ (jako když například *jednající příčina* zvedne ruku).

Skeptické námitky vůči koncepci postavené na předpokladu jednajících příčin se částečně shodují s námitkami vůči situačně-kauzálnímu libertarianismu. Jde především o námitku ze štěstí – na tu však teoretici hájící tuto pozici formulují odpověď právě v podobě *jednající příčiny*, která je tím, co svobodně volí, který z dostupných účinků zapříčiní, přičemž právě souhlas jednající příčiny s tím či oním záměrem je rozhodujícím krokem, jenž vysvětluje volbu právě toho a ne jiného jednání. Další námitka vůči těmto vnitřně indiferentním příčinám pak zní, že jsou metafyzickou zátěží teorií jednání vůbec, případně, že jsou ontologicky redundantní, což typicky tvrdí zastánci situačně-kauzálního libertarianismu, kteří se domnívají, že jejich vysvětlení vzniku odpovědnosti jednajícího jedince jsou dostačující.

Nebudu zde tyto námitky ani odpovědi na ně hlouběji zkoumat, neboť to podstatné k záměru této studie již bylo řečeno. Závěrem jen zkonstatuji, že základní vlastností racionálních jednajících příčin je neurčenost. Její míra závisí na tom, nakolik jsou racionální jednající příčiny schopné zformulovat na základě nějakého důvodu svůj záměr vedoucí k určitému jednání, a v souladu s tímto záměrem jsou pak s to samy sebe imanentně „zapříčinit jednajícím způsobem“. Neurčenost jednajících tak tkví v jejich indiferenci vůči tomu, které zdůvodněné záměry zvolí jako motivy výkonu své svobodně operující kauzální síly.

Pinkova námitka a svoboda jako nekauzální síla

Posledním přístupem k neurčenosti, který v této studii představím, je koncepce nekauzálních libertariánů (non-causal libertarianism – NCL), jejímiž představiteli jsou například Thomas Pink nebo Carl Ginet. Ve své knize *Self-Determination* Pink vznáší závažnou námitku proti všem na probabilistické³⁷ neurčenosti založeným teoriím svobodného jednání – tedy všem teoriím

35 Tradiční pojem, který pro jednající příčiny v rámci současné debaty užíval Roderick Chisholm. Srov. Chisholm, R., *Human Freedom and The Self*. In: Watson, G. (ed.), *Free Will*. Second Edition. New York, Oxford University Press 2003, s. 33.

36 Srov. Griffith, M., *Agent Causation*, c.d., s. 74.

37 Tímto termínem označujeme takové pojetí kauzality, kdy za předpokladu platnosti určitých přírodních zákonů a v určité situaci je objektivně možné, že s nějakou pravděpodobností větší než 0 a menší než 1 může nastat dva a více účinků. Probabilistické pojetí kauzality je stavěno do protikladu právě k deterministickému pojetí, podle kterého za daných okolností a přírodních zákonů nastává nutně jeden účinek s pravděpodobností 1 a všechny alternativy mají pravdě-

situačně-kauzálního libertarianismu a teoriím jednajících příčin, které považují kauzální neurčenost za předpoklad, který by mohl vést k všeobecně přijatelné teorii libertarianismu. Tuto námitku nyní blíže popíši.

Jestliže je prvořadým úkolem libertariánů „vysvětlit, jak může být jednáni kauzálně neurčené minulostí, aniž by zároveň nebylo pouze náhodné“,³⁸ zdá se, že každý probabilistický přístup je k plnění tohoto úkolu principiálně nevhodný, neboť vede ke zvláštnímu paradoxu. Je-li totiž motivační faktor jednání – touha či důvod, jež k němu vedou – zcela jednoznačně určující, pak je deterministický a o svobodě jednání nemá smysl vůbec uvažovat. Je-li však determinující faktor probabilisticky oslaben, například přítomností konfliktních motivací, pak se mohou prosadit dvě různé možnosti. 1) Nemá-li determinující faktor žádný vliv, je jednání pouhým slepým nedeterminovaným – náhodným – výkonem kauzální síly. 2) Pokud jednání určí i malá ovlivňující síla motivačního faktoru, je stále ohroženo kauzálním determinismem.³⁹ Probabilistická kauzalita motivačních faktorů tak dle Pinka naprosto neodpovídá tomu, co očekáváme od svobody jako „schopnosti určit sami za sebe, co uděláme“.⁴⁰ Pink sám imunizuje svobodu proti pouhé náhodnosti, slepotě jednání i kauzální determinaci tím, že ji pojímá jako nekauzální sílu,⁴¹ která je schopná určit alternativy.⁴²

Pink, třebaže bohatě čerpá z děl aristotelsky orientovaných myslitelů, rozvíjí vlastní naturalistické pojetí kauzality, kterou definuje jednoduše jako sílu příčiny způsobit následek.⁴³ Pokud se však tímto pojetím snaží vstoupit na jednu metafyzickou loď s většinou současných teoretiků svobody vůle, těžko říci, jestli řešení, s nímž přichází, je skutečně méně kontroverzní než přihlášení se k více typům různých příčin. Pink totiž postuluje svobodu jako nekauzální sílu umožňující určit jednání jakožto prostředek k dosažení určitého cíle. Právě tento cíl při tom jednajícím motivuje k užití síly svobody, k tomu, aby svoje jednání konstituoval jako adekvátní prostředek k dosažení kýžené mety,⁴⁴ a to s ohledem na své celkové dobro.⁴⁵ Zavedením takové síly

podobnost 0, a jsou tedy fyzicky nemožné. Samotná postulace probabilistické kauzality ovšem ještě neimplikuje schopnost kontroly toho, která z objektivně dostupných alternativ nakonec nastane.

38 Pink, T., *Self-Determination: The Ethics of Action*. Vol. 1. London, Oxford University Press 2016, s. 86.

39 Srov. tamtéž, s. 95–99.

40 Srov. tamtéž, s. 40.

41 Tamtéž, s. 101.

42 Tamtéž, s. 5.

43 Srov. tamtéž, s. 11.

44 Srov. tamtéž, s. 264.

45 Srov. tamtéž, s. 202.

jako konstituentu jednání se však Pink proti převládajícímu metafyzickému naturalismu jednoznačně vymezuje.

Svoboda jako nekauzální síla se vyznačuje aspektem *možnosti určení* (contingency of determination),⁴⁶ jenž se manifestuje na úrovni praktické racionality jednak jako *svoboda specifikace* (freedom of specification)⁴⁷ a jednak jako *svoboda výkonu* (freedom of exercise),⁴⁸ totiž možnost tuto nekauzální sílu buď použít, či nepoužít. Svoboda specifikace zásadním způsobem odpovídá našim předkritickým intuicím týkajícím se povahy libertariánské svobody vůbec, je to schopnost specifikovat, a tedy formálně⁴⁹ určit podobu jednání i cíle, jehož má být jednáním dosaženo jakožto nekauzálního prakticky racionálního konstituentu jednání.

Dle Pinkova nekauzálního modelu tedy neurčenost jednání spočívá ve vnitřní kontingentní modalitě nekauzální síly volícího subjektu vzhledem k (i): zvolitelnému cíli a (ii) možné formě jednání jakožto adekvátního prostředku vedoucího k dosažení zvoleného cíle. S ohledem na autority, z jejichž děl Pink čerpá své inspirace, především Tomáše Akvinského a Franciska Suáreze, se lze jen těžko ubránit podezření, že jde vlastně o schopnost formálně a finálně specifikovat jednání jako takové, pokud jde o jeho inherentní dobro a dobro sledovaného cíle. Pink však takovéto závěry odmítá a namísto toho volí systémové zavedení nekauzální síly, aniž by ovšem objasnil mechanismus její manifestace a proniknutí do kauzálního řetězce, který však kvůli plausibilitě svého přístupu musí alespoň implicitně předpokládat.

Přísně inkompatibilistické odmítnutí pozitivní role neurčenosti

V předchozím textu jsem načrtl některé současné libertariánské odpovědi na otázku, jakou roli sehraává neurčenost, ať kauzální či nekauzální, jakožto faktor přispívající ke svobodě jednání. Nyní se blíže podíváme na konkrétní námitky tzv. přísných inkompatibilistů (hard incompatibilists – HI), zejména Galena Strawsona, Tamlera Sommerse a Derka Perebooma, kteří sice berou možnost neurčenosti reality také vážně, avšak zároveň ji nepokládají za signifikantní pro existenci svobody vůle a morální odpovědnosti.

Jaké jsou tedy konkrétní důvody, které přísní inkompatibilisté při odmítnutí užitečnosti indeterminismu a následném apelu na přijetí své pozice předkládají? Pomineme-li známý „Basic Argument“ Galena Strawsona,⁵⁰ který je zacílen na neschopnost dosažení libertariánské kontroly bez ohledu

46 Tamtéž, s. 257.

47 Tamtéž, s. 255.

48 Tamtéž, s. 161. Tento typ svobody je dle Pinka slučitelný s kompatibilismem, protože se však v této studii kompatibilismem nezabývám, nebudu ani toto tvrzení kriticky analyzovat.

49 Ve smyslu aristotelského pojetí příčinnosti – jde o to určit, co bude cílem jednání a jakého konkrétního jednání je třeba k dosažení tohoto cíle.

50 Strawson, G., *The impossibility of Moral Responsibility, c.d.*, s. 5.

na pravdivost či nepravdivost deterministické teze⁵¹ (a proto se z něj o důvodech odmítnutí možného pozitivního vlivu neurčenosti mnoho nedozvíme), jsou pozice opírající se o předpoklad jednajících příčin inkompatibilisty povětšinou souhrnně přehlíženy jako „spočívající na metafyzických východiscích, která jsou přinejhorším inkohherentní a přinejlepším empiricky pochybná“.⁵²

Pozice nekauzálního libertarianismu pak nejsou přísnými inkompatibilisty kriticky analyzovány vůbec a nemáme žádný dobrý důvod domnívat se, že by pro ně byly méně metafyzicky podezřelé. Přísní inkompatibilisté se tak vlastně odmítají kriticky zabývat jakýmkoliv jiným libertarianismem než tím, který je nejsnáze kritizovatelný, totiž situačně-kauzálním. Odmítnutí situačně-kauzálního libertarianismu pak povětšinou spočívají na nám již známé námitce ze štěstí,⁵³ kterou Derk Pereboom reformuluje jako *zmizení jednajícího subjektu* (the disappearing agent objection)⁵⁴: pokud je jednající jedinec v situaci volby pojmán především jako centrum soupeřících motivů – což je situačně-kauzální indeterminace –, tak v rozhodujícím momentě volby vlastně „zmizí“. Substanci nacházející se v dostatečně nezávislém postavení vůči svým konfliktním tendencím totiž situačně-kauzální teoretikové nepřipouštějí.⁵⁵

Pereboom je také jediným zastáncem přísného inkompatibilismu, jenž bere vážně i přístup hájící předpoklad jednajících příčin. Po pečlivé analýze ho sice považuje za teoreticky koherentní, nicméně jej koneckonců také odmítá, a to kvůli malé empirické evidenci, jež by mohla doložit existenci jednajících příčin.⁵⁶ Dokazuje ale vědecká nezachytitelnost nějakého korelátu této zkušenosti a priori její iluzivnost? Vyjdeme-li z předpokladu, že svět by mohl být v nějakých aspektech neurčený, jistě není přírodovědecky uspokojivé spoléhat na svou soukromou zkušenostní evidenci odpovědně kontrolované dostupnosti více alternativ. Na druhou stranu se však nezdá být racionální ani přijetí teze, že skutečná svoboda je iluze, pokud je toto tvrzení založené především na principiální neuchopitelnosti korelátu této soukromé evidence vybranými metodologickými prostředky.

51 Srov. tamtéž.

52 Sommers, T., *Relative Justice: Cultural Diversity, Free Will, and Moral Responsibility*. Princeton, Princeton University Press 2012, s. 135.

53 Např. Strawson, G., Free Will. In: Rosen, G. – Byrne, A. – Cohen, J. – Shiffrin, S. V. (eds.), *The Norton Introduction to Philosophy*. New York, W. W. Norton 2015, s. 595.

54 Pereboom, D., The Disappearing Agent Objection to Event-causal Libertarianism. *Philosophical Studies*, 169, 2014, No. 1, s. 59–69. Dostupné z www: <https://doi.org/10.1007/s11098-012-9899-2>; [cit. 27. 10. 2019].

55 S výjimkou Roberta Kanea; viz výše poznámku č. 29.

56 Fischer, J. M. – Kane, R. – Pereboom, D. – Vargas, M., *Four Views on Free Will*. Malden–Oxford–Victoria, Wiley–Blackwell 2007, s. 85.

V této souvislosti je třeba zmínit i fakt, že někteří přísní inkompatibilisté jako odpověď na neodbytnou lidskou zkušenost možného zodpovědného sebeurčení dokonce přijímají tezi takzvaného iluzionismu, totiž předpoklad, že se v tomto případě jedná o pouhou permanentní iluzi.⁵⁷ Například Tomis Kapitan upozorňuje na fakt, že zkušenost mezer ve vysvětlení jednání, které jsou vyplnitelné pouze poukazem na akt rozhodování v nejasné situaci, vůbec nemusí svědčit o nepravdivosti deterministické teze. Smysluplnost rozhodování totiž sama o sobě vůbec nemusí vylučovat i přijetí teze determinismu. Fakt, že by výsledek procesu našeho rozhodování v dané situaci mohl být zcela determinovaný (případně principiálně nezakládající odpovědnost), nijak nepodřívá smysluplnost mentálního aktu rozhodování. Zkušenost aktuální dostupnosti jiných alternativ, než jsou ty, které jsou nakonec zvoleny, může být pouhou psychologickou reflexí nedokonalosti našeho poznání nastávající situace, a nikoliv reflexí její skutečné otevřenosti vůči více dostupným alternativám.⁵⁸ Na druhou stranu však z bezespornosti úvahy o tom, že by běžné předkritické intuice o vlastní (většinou libertariánské) svobodě mohly být pouhou permanentní iluzí, nijak nevyplývá, že je tato iluzionistická teze přísných inkompatibilistů pravdivá.

Námítka z vybíravosti jako motiv vedoucí k přehodnocení optimistických a pesimistických inkompatibilistických intuicí

Co stojí z hlediska přístupu k indeterminismu za pozornost, je jakýsi dvojitý přístup, který k němu zjevně zaujímají přísní inkompatibilisté. Zdá se totiž, že právě oni zastávají všechny tři následující teze:

- 1) Indeterminismus jednajícimu nijak nepomůže získat kontrolu nad vlastním jednáním, vede totiž k pouhé nahodilosti jednání, je tedy principiálně nemožné být libertariánsky odpovědným.
- 2) Determinismus ruší existenci jakýchkoliv skutečných alternativ v situaci volby, proto je nemožné být za volby skutečně odpovědný.
- 3) Jelikož je principiálně nemožné, abychom byli skutečně odpovědní, měli bychom zaujmout postoj přísného inkompatibilismu,⁵⁹ a to jak k sobě samým, tak i k dalším jednajícím bytostem.

57 Např. Smilansky, S., *Free Will and Illusion*. New York, Oxford University Press 2000.

58 Srov. Kapitan, T., *The Phenomenology of Freedom*. *Journal of Mind and Behavior*, 28, 2007, No. ¾, s. 189.

59 Tento pozitivní krok je přítomný ve výchozích dílech významných proponentů přísného inkompatibilismu. Viz např. Strawson, G., *Freedom and Belief*, c.d., s. 84–92; Sommers, T., *Relative Justice: Cultural Diversity, Free Will, and Moral Responsibility*, c.d., s. 173–202; Pereboom, D., *Living Without Free Will*. Cambridge, Cambridge University Press 2005, s. 152–157.

Zdá se tedy, že jediným manipulačním prostorem, který přísným inkompatibilistům zbývá (nakolik mají být skutečně aktuálně dostupnou alternativou ke kompatibilistickým či libertariánským postojům, kterých se usilují zbavit), je nějaká neurčenost reality.

Takový závěr však zastánce pozice přísného inkompatibilismu staví do situace, kdy za předpokladu pravdivosti determinismu:

- a) zaujetí přísně inkompatibilistického postoje nemůže být skutečným pozitivním programem přísných inkompatibilistů, protože by onen postoj byl zkrátka dotyčným subjektem buď nutně zvolen, anebo nutně nezvolen. Přitom naše přesvědčení o nemožnosti existence morální odpovědnosti vůbec nezaručuje, že ve světle tohoto skepticismu dokážeme úspěšně zaujmout adekvátní postoj. Můžeme být totiž docela dobře determinováni k tomu, abychom přijali platnost nějakého skeptického argumentu, a zároveň být zcela neschopni zaujmout kterýkoliv ze skeptických postojů navrhovaných přísnými inkompatibilisty. Domnívám se, že za předpokladu pravdivosti determinismu není racionální pomýšlet na žádný pozitivní program takových skeptických pozic, které zároveň vylučují jak existenci libertariánské svobody vůle, tak i dostatečnost kompatibilistických typů kontroly.

A naopak za předpokladu nepravdivosti determinismu, tedy za předpokladu, že svět je v nějakém ohledu neurčený, se pak obhájci přísného inkompatibilismu dostávají do situace, v níž

- b) je sice indeterminismus neužitečný při získávání odpovědnosti za jakékoliv morálně relevantní jednání v situaci volby, nicméně k zaujetí postoje respektujícího skeptické závěry ohledně existence svobody, tedy k zaujetí přísně inkompatibilistického postoje (jakožto alternativy k nějakému libertariánskému či kompatibilistickému postoji k lidským bytostem) stačí.

Problém možnosti a) spočívá podle mého názoru v tom, že zaujetí nějakého skeptického přísně inkompatibilistického postoje k sobě samým i k ostatním lidským bytostem je explicitně představováno jako pozitivní krok. A pokud jde o možnost b), domnívám se, že problematické je na jedné straně nezdůvodnění vhodnosti indeterminismu pro určitý typ sebe-formace (zaujetí skeptických postojů k lidským bytostem), a naopak jeho nevhodnosti, pokud jde o typ jiný (morálně relevantní jednání), na straně druhé. Domnívám

se, že tuto výjimku z teze o neúčinnosti indeterminismu můžeme právem považovat za známku vnitřní nekonzistence pozic přísného inkompatibilismu, přinejmenším pokud jde o jejich pozitivní aspekty. Ať už vybízejí k zaujetí „objektivního (zvěčňujícího) postoje“⁶⁰ ke všem jednajícím entitám, anebo k záměrnému udržení iluze svobody ve společnosti z čistě pragmatických důvodů.⁶¹

Konečně se pokusme obě inkompatibilistické intuice uvážit z hlediska „ceny“. Čím bychom zaplatili za spoléhání se na optimistické (libertariánské) či naopak na pesimistické (přísně inkompatibilistické) intuice v případě, že neodpovídají tomu, jak svět je?

Scénář A: Přidržíme-li se předkritického libertariánského přesvědčení o svobodném jednání a odpovědnosti, přičemž se v tomto předpokladu budeme mýlit a žádná libertariánská odpovědnost ve skutečnosti nebude dosažitelná, budeme vzhledem k sobě samým i k ostatním jednat zcela nespravedlivě a vpsledu krutě. Budeme totiž od jednajících jedinců neustále vyžadovat něco, čeho nejsou schopni. Navíc k nim budeme přistupovat nejednotně. Zatímco v některých z nich budeme nespravedlivě vyvolávat pocity viny za rozhodnutí, která nebylo v jejich silách učinit jinak, v jiných budeme podporovat pocit výjimečnosti, neboť jim budeme přisuzovat zásluhy, jež však nebudou jejich, ale budou důsledkem pouhé šťastné shody okolností.

Scénář B: Přikloníme-li se k pozicím přísného inkompatibilismu, i když ve skutečnosti budou svět i naše jednání vpsledu libertariánské, vzdáme se možnosti zlepšovat vlastní charaktery a spravedlivě hodnotit lidské jednání, ztratíme mnoho motivace k možným pozitivním změnám a budeme relativizovat, bagatelizovat a konečkonců fatalizovat jakékoliv negativní tendence jak individuálního, tak kolektivního jednání.

Ani jeden ze scénářů není příliš přitažlivý. Vezmeme-li však vážně výše uvedenou námitku z vybiravosti, jež je vznášena proti přísně inkompatibilistickému postoji, můžeme si položit následující otázku: Proč bychom si měli myslet, že nějaká neurčenost by mohla posloužit zaujetí přísně inkompatibilistického postoje k lidským bytostem, ale už ne k ničemu jinému? Pokud by pouze neurčenost měla stačit k tomu, abychom už nikdy nepřistupovali k lidským bytostem jako ke svobodným a odpovědným jedincům, pak je těžké vysvětlit, proč by zároveň neměla stačit například k tomu, abychom rovnou jednali morálně relevantně v jakékoliv situaci volby. Jinými slovy: předpokládáme-li u lidí schopnost zaujetí skeptického – přísně inkompatibilistického – postoje, předpokládáme zároveň, že reálně existuje určitý typ odpověd-

60 Srov. Strawson, G., *Freedom and Belief*, c.d., s. 84–92; nebo Sommers, T., *The Objective Attitude*. *The Philosophical Quarterly*, 57, 2007, No. 228, s. 228.

61 Smilansky, S., *Free Will and Illusion*, c.d., s. 145–191.

nosti, který se vztahuje k situaci, v níž zaujímáme postoj k lidským bytostem jakožto nesvobodným.

Ale proč bychom se měli domnívat, že to je všechno, co nám neurčenost dovoluje? Ke scénáři A, pokud jde o moment nespravedlnosti v něm naznačený, přece vposledu nemůže vůbec dojít. Protože buď nakonec máme schopnost v situaci volby určovat naše jednání (nakolik máme schopnost regulovat naše postoje), a scénář A nebude nespravedlivý prostě proto, že naše jednání zjevně do nějaké míry kontrolujeme a odpovědnost za ně je tak něčím, co lidským bytostem připisujeme oprávněně. Anebo není v našich silách skutečně ovlivňovat naše jednání, a pak ani případně zaujetí libertariánských postojů nebude v pravém slova smyslu nespravedlivé, protože to, jaké postoje zaujímáme, prostě nepodléhá naší kontrole. Zaujetí libertariánských postojů v případě, že bychom ve skutečnosti nebyli svobodní, by mohlo být nanejvýš smutné, ale přesto zcela mimo naši kontrolu. Zdá se tedy, že z našich dvou diskutovaných inkompatibilistických proudů bychom ve světle námítky z vybíravosti přece jen mohli – i přes jeho metafyzické závazky – za racionálně přijatelnější považovat libertarianismus, protože ztráty utrpěné v případě druhého z výše uvedených scénářů se zdají být nepoměrně větší.⁶²

Závěrem

V předkládané studii jsem se zabýval vybranými současnými pozicemi, jež aktuálně rezonují v debatě o svobodě vůle: optimistickým libertarianismem a pesimistickým přísným inkompatibilismem. Oba tyto proudy připouštějí, že by se svět mohl ukázat být deterministickým, vypracovávají nicméně přístup k lidským bytostem jakožto jednajícím pro případ, že by se ukázal opak – tedy neurčenost světa. Jak poznamenává Sommers, jde vlastně o obhajobu některých našich předkritických intuicí,⁶³ přičemž libertariáni hájí předpoklad, že jsme sebe-určující bytosti, zatímco přísní inkompatibilisté obhajují naturalistické teze, podle kterých jsme stejně jako všechny ostatní entity součástí univerza podléhajícího přírodním zákonům (i kdyby tyto zá-

62 K podobnému závěru – totiž že při zaujetí celkových postojů k lidským bytostem je třeba zohlednit celkové ztráty a zisky – dospívá ve svém mimořádně vlivném textu „Freedom and Resentment“ i Peter Frederick a Strawson, když zkoumá vhodnost a racionalitu *objektivního* (zvěčňujícího) – pesimistického *osobně-reaktivního* – optimistického postoje k lidským bytostem ve světle případné pravdivosti deterministické teze. Strawson ovšem zvažuje pouze pozice připouštějící platnost determinismu, totiž *přísný determinismus* a *kompatibilismus*, zatímco *in-determinismus* – a tedy především libertariánskou pozici jako celek – zásadně odmítá a tvrdí, že implikuje „panickou metafyziku“ (kterýžto termín se stal v debatě o svobodě vůle posledních desetiletích rovněž vlivným). Srov. Strawson, P. F., Freedom and Resentment. In: Watson, G. (ed.), *Free Will*. Second Edition. Oxford, Oxford University Press 2003, s. 72–93.

63 Sommers, T., More Work for Hard Incompatibilism, c.d., s. 517–519.

kony byly probabilistické). Jak jsme již uvedli výše, libertariánské přístupy, které uvažují sebe-determinaci jako něco, co může ko-existovat s morálně relevantním sebeurčením, se setkávají s principiálním odmítnutím ze strany přísných inkompatibilistů, a to kvůli kontroverzním metafyzickým závazkům, které s sebou nesou.

Spor o indeterminismus v jednající lidské bytosti – jako potenciálně vhodný aspekt umožňující získání svobody jednání – se tak podle mého názoru z důvodů popsaných výše netýká pouze hledání možných korelací mezi kvantovými neurčenostmi v nervové soustavě jakožto místě, kde by k sebe-určování jednajícího mělo docházet. Jeho podstata spočívá v přehodnocení adekvátnosti materialistického naturalismu jako jediného přijatelného teoretického rámce jednak pro plausibilní uchopení mentálních operací⁶⁴ a jednak pro pochopení jejich konstitutivního dopadu na lidské jednání. Současné libertariánské přístupy opírající se o předpoklady jednajících příčin i nekauzální stanoviska (jakož i koncepce situačně-kauzálního libertarianismu, nakolik připouštějí existenci přetrvávajících jednajících subjektů) totiž poskytují přijatelná vysvětlení svobodného jednání. Navíc jsme přísně inkompatibilistické teorie podrobili námitce z vybíravosti toho, co by nám mohl indeterminismus umožňovat, protože se z dostupných inkompatibilistických koncepcí týkajících se svobody a odpovědnosti nadále zdají být vhodnějšími ty libertariánské.

64 S tímto názorem souhlasí většina teoretiků zastávajících v současnosti situačně-kauzální libertariánské pozice, ovšem za cenu toho, že se opakovaně ocitají pod palbou nových a nových reformulací námitky ze štěstí.

SUMMARY

The Concept of Uncertainty in the Current Debate on the Freedom of the Will

In the article, I present the meaning and variability of the concept of indeterminacy, or indeterminism, in the current debate on the freedom of the will. I explore various concepts of uncertainty by which libertarians attempt to grasp the possibility of free action and moral responsibility. I consider the solutions that they present to be promising and sufficient to justify the enduring libertarian intuitions. As regards the strictly incompatibilist thesis defending the fundamental uselessness of indeterminism in the acquisition of moral responsibility, I reject this and formulate an objection to it of fastidiousness. In this objection, I confront the strict incompatibilists with the internal inconsistency of their position, which is manifested in their approach to indeterminism.

Keywords: freedom of the will, moral responsibility, self-determination, indeterminism, libertarianism, strict incompatibilism

ZUSAMMENFASSUNG

Das Verständnis der Unbestimmtheit in der aktuellen Diskussion über den freien Willen

Im vorliegenden Artikel werden die Bedeutung und die Variabilität des Begriffs der Unbestimmtheit oder auch Indeterminismus in der aktuellen Diskussion über den freien Willen vorgestellt. Dabei werden verschiedene Auffassungen der Unbestimmtheit untersucht, mithilfe derer Anhänger des Libertarianismus versuchen, die Möglichkeit der Freiheit des Handelns und der moralischen Verantwortung zu erfassen. Die vorgestellten libertarianistischen Lösungsansätze sind laut Meinung des Autors vielversprechend und rechtfertigen die bleibende libertarianistische Intuition. Was die streng inkompatibilistische These betrifft, die den Indeterminismus bei der Erlangung von moralischer Verantwortung grundsätzlich für unnützlich hält, so lehne ich diese ab und formuliere dagegen den Einwand der Rosinenpickerei. In diesem Einwand konfrontiere ich die Anhänger des strengen Inkompatibilismus mit der inneren Inkonsistenz ihrer Position, die sich in ihrem Zugang zum Indeterminismus äußert.

Schlüsselwörter: freier Wille, moralische Verantwortung, Selbst-Bestimmung, Indeterminismus, Libertarianismus, strenger Inkompatibilismus